

CJJ04_2

Klára Osolsobě

osolsobe@phil.muni.cz

Slovní druhy – kritéria klasifikace

- Tvrzení
- Slovní druh poznáme z formy slova
- Slovní druh poznáme z funkce, které slovo plní ve větě
- Slovní druh poznáme z významu slova

Slovní druh lze určit na základě formy

- Textové slovo
- Systémové slovo
- Představme si, že máme porušený text (např. nápis na kamenné desce, nebo text z počítačové tiskárny, v níž dochází barva). Dokážeme domýšlet slova?
- Existuje zakončení, které u českého slova jednoznačně určí, k jakému slovnímu druhu slovo zařadit?

Příklady – jakého slovního druhu jsou slova zakončená na

- *it*
- *at*
- *et*
- *ět*

Data

- -it (*pocit, cit, hit, favorit, limit, Brit, soucit, sešit, svit, nit, deficit, audit, úsvit, parazit, satelit, ...*)
- -at (*návrat, plat, obrat, demokrat, záchvat, akrobat, diplomat, převrat, zvrát, obchvat, potrat, kat, bankomat, šat, ...*)
- -et (*počet, deset, dvacet, internet, ret, třicet, rozpočet, účet, čtyřicet, výlet, let, výpočet, hřbet, nehet, ...*)
- -ět (*svět, pět, opět, předmět, zpět, devět, květ, podnět, zánět, námět, rozkvět, nazpět, ...*)

dolomit

krystalů tvaru klence (viz	dolomit	a kalcit) . Krystaly
, tedy velmi čisté krystaly	dolomitu	i přes 5 cm velké
běžně vystlané kůrou jasně žlutého	dolomitu	. Těžba uhlí v lomu
prasklinkami vyhojenými bílým a nažloutlým	dolomitem	. Dobře silicifikovaný kmen o
slepence a arkóny i sádrovcový	dolomit	. Obecně většinu hald tvoří
karbonátových hornin řady vápenec –	dolomit	: Karbonátové horniny prekambriického až
soli přítomna příměs anhydritu ,	dolomitu	, jílových minerálů . .
diopsidu , který vznikl přeměnou	dolomitu	. Vápenaté skarny vznikají často
také vystupuje na vápencích a	dolomitech	nad hranici lesa (např.
Binntalu se v dutinách cukrovitého	dolomitu	(zrnitosti a vzhledu kuchyňského
, karbonáty (kalcit ,	dolomit	, ankerit , siderit)
se používal rovnou jemně mletý	dolomit	16 a další minerály .
pálilo vápno z mramoru a	dolomitu	. Četné jsou i další
dalších karbonátů (kalcitu ,	dolomitu	nebo ankeritu) . Pelosiderity
můžeme pěkný bílý až nažloutlý	dolomit	nalézt Praze - Velké Chuchli
Kromě vápníku a hořčíku mohou	dolomity	z mostecké pánve obsahovat také
i některá taviva , například	dolomit	, mastek a plavená křída

obrat

odstraněna , došlo k zásadnímu	obratu	a volné využívání ortofotografického zobrazení
kteřá má okolo 250 000 000 roční	obrat	, docela dost cestuji a
. Jenom Visa měla loni	obrat	třináct bilionů rublů a u
především o nižší nároky na	obrat	v prodejně , počet vyškolených
nástroje prodávat . Dnes má	obrat	zhruba tři až čtyři miliony
. Vaše firma dosahuje ročního	obratu	600 milionů korun . Jak
, jeho osud stihl velký	obrat	. Natrvalo ? PRAHA –
srovnání mírně snížil . Na	obratu	se podílely nejvíc LCD televizory
akordický tvar se změnil v	obrat	akordu . Obraty stavíme a
V závěru roku se pokles	obratu	zpomalil . Ve čtvrtém čtvrtletí
znatelně projevil v celkovém ročním	obratu	firmy . Mohou zemědělci při
Christo memorie) , přičemž	obrat	" sororium nostrum " označuje
všechno v pořádku . Na	obratu	atmosféry usilovně pracují s koučem
. Myslím , že nejdůležitější	obrat	je „ podcenění situace “
Časopis The Economist vyčíslil celosvětový	obrat	pornografického průmyslu na přibližně 20
vždy doplňuje variace na slovní	obrat	„ XY sežral mé koule
podmínkách . Nové čtení pramene	Obrat	historiografie k varietám kulturních dějin

počet, střet, set

- *Jako ten , Kdo To Dobře Míní (Ale Raděj Líp Činí , Když Nic Nečiní) — Jako Marných Slz Škrtnutý Rozpočet A Jako Úsměvů Jiskřivých Bezpočet : Žádné Otázky . (Co , To Sis **Počet** : leč Ještě Jsi Nedočet .) Ještě Jsou Pod Jezem Oblázky (Ještě Jsou , Jsou Na Potoce Raci) : Něco Přece Se Vrací (A Žádná Nadsázka) ...*
- *Po poledni jel řidič vozidla Citroen ve směru od Vysokých Studnic, vyjel do protisměru a **střet** se s protijedoucím vozidlem Opel Astra, které jelo ve směru od Jihlavy.*
- *Půdu jsme museli zorat , pohnout a teď na ni budeme **set** obilí , které pak zaoráme .*

pět

- *" Moje děti a vnukové na mne budou **pět** písně chvály a zvířata v savaně se budou třást , sotva mě spatří ! "*

Další slovní druhy?

- Jsme si kvit.
- Budeš fit.
- Nic naplat.

Cvičení

- Jestliže český slovní tvar končí na samohlásku, o který slovní druh může jít? Uvedte příklady.
- Které samohláskové zakončení v češtině nejjednoznačněji signalizuje příslušnost slovního tvaru ke slovnímu druhu?
- Na které souhlásky může/nemůže končit určitý přísudkový tvar slovesa v češtině? Na které končí nejpravděpodobněji? Na základě znalosti systému české slovesné flexe uveďte, které souhlásky budou nejfrekventovanější.

Slovní druh poznáme z funkce, které slovo plní ve větě

- Primární funkce slovních druhů
- Sekundární funkce slovních druhů
- Slovní druhy vydělitelné funkčně

Primární a sekundární funkce slovních druhů

- *Nechť Vaše hoře je mírněno vědomím, že je sdílíme všichni s Vámi.*
- *Muži nosí bez přestání svá hoře sem a tam.*
- *Chvíle hoře nadešla.*
- *Ten čas, než se jeho loď vrátí, je pro mne jenom hoře.*

Primární a sekundární funkce slovních druhů

- *Byli to dobří vojáci.*
- *Četla jsem jen věci od nebožtíků podle pravidla, že dobří jsou ti, co už je po nich.*
- *Co mají dělat ti dobří u nás?*

Primární a sekundární funkce slovních druhů

- *Můžeme se vrátit nazpět.*
- *Účelem života je vrátit se k vlastní základní duchovní podstatě.*
- *Petr dostane příležitost vrátit se zpět v čase.*

Primární a sekundární funkce slovních druhů

- Jeho cesta dobře skončila.
- Dobře neznamená výborně.
- Anna byla velmi zadobře s jeho přítelem Robertem.

Sledujte různé slovnědruhové interpretace

- **Místo** *kategorie léčivo je v zákoně použitý pojem léčivá látka.*
- **Místo** *vědecké práce abych doslova všechen svůj čas věnoval bezradnému hledání.*
- **Místo** *kostela na ostrožně připomínají už dnes jen vzrostlé stromy.*
- **Místo** *oploceného areálu, kam mají lidé důvod přijít jen na výstavy či jiné velké akce, otevřený prostor s parky, cestami pro pěší a cyklisty, ale i zcela nové budovy.*
- **Místo** *malých a středních podniků v ekonomice.*

Sledujte různé slovnědruhové interpretace

- *Fotbalové soutěže pokračovaly dalším podzimním kolem.*
- *Může mě jen tak z rozmaru zastřelit kterýkoli z ruských vojáků jedoucích kolem.*
- *Co se kolem vás nachází?*
- *Třetí nejkrásnější dívka republiky s pusou od ucha k uchu a rukou omotanou kolem pohledného černovlasého mladíka.*
- *Ještě v roce 2004 pomohl krajský úřad přerozdělit potřebným kolem 60 milionů korun.*
- *Vystudoval železniční průmyslovku v Břeclavi, a i když se mu sen o strojvedoucím kvůli slabšímu zraku rozplynul, pod okřídleným kolem dráhy pracoval na různých postech dvě desítky let.*

Určování slovních druhů

- **1a. Dle morfologického kritéria třídění slovních druhů patří spojky mezi neohebné slovní druhy. Uveď příklad, kdy je toto kritérium porušeno.**
- **1b. Zatrhni případ, kdy všechna tři slova lze interpretovat jako doklady slovnědruhové homonymie/víceznačnosti a uveď ilustrativní kontexty.**
 - a) *pěkně, zahradě, ráno*
 - b) *spíš, chutě, má*
 - c) *je, tiš, zdraví*

Určování slovních druhů

- **1c. Které ze tří kritérií uplatňovaných při definování slovních druhů uplatníme, chceme-li tvrdit, že: (užijte slova ve větě tak, aby měla požadovaný slovnědruhový charakter)**
 - a) slovo *lovčí* je substantivum
 - b) slovo *že* je částice
 - c) slovo *jeden* je zájmeno
- **1d. Jakého slovního druhů nemohou být slova, jejichž tvary v češtině končí na:**
 - a) *-uj*
 - b) *-ů*
 - c) *-ň*

Řešení

- 1a. Mezi spojky se tradičně řadí i **spojovací výrazy**. Např. vedlejší věty účelové jsou spojovány tvary **aby**(*abych, abys, ...*), vedlejší věty podmínkové **kdyby**(*kdybychom, kdybyste, ...*), vedlejší věty vztažné vztažnými zájmeny (**který**, ...). Všechna tato slova jsou **ohebná**.
- 1b. b) Ještě **spíš/sloveso** ? *Spíš/částice už nespím. Přijdu spíš/adverbium. Mám různé chutě/sb., Chutě/adv. skoč a vyskoč. Ta je má/zájmeno | sloveso.*
- c) *Ta je/zájmeno | sloveso má. A lesů tajuplná tiš/sb. Se v teskném větru odhalila. Tiš/sloveso dítě a nemluv. Petr zdraví/sloveso Lucii. Zdraví/sb. (je velký dar | jsou už všichni). Zdraví/adj. kluk nekašle.*

Řešení

- a) slovo **lovčí** je substantivum – **kritérium syntaktické**, plní funkce, které primárně plní substantivum, jako např. ve větách:
 - *Přišel s ním **lovčí** hraběte z Buckeley , Thomas Aldeker. (**podmět**)*
 - *Na hradě Svojanov potkáte 24 . – 25 . září trubače , sokolníky i **lovčí** se psy , jak se chystají jako kdysi do hvozdů , skolit litého kance či vznešeného šestnáctera. (**předmět**)*
- b) slovo **že** je částice - **kritérium syntaktické**, modifikuje celou výpověď.
 - *Asi jsem byl pomáhat tatínkovi na bramborový brigádě, **že**?*
- c) slovo **jeden** je zájmeno – **kritérium sémantické**, neoznačuje množství, ale signalizuje neurčitost podobně jako neurčitý člen v jazycích s obligatorním členem.
 - ***Jeden** alexandrijský biskup nebyl uvyklý nepohodlnému mnišskému životu a musel strávit noc v klášteře v Ennatonu.*

Tvrzení: Slovní druhu plní syntaktické

funkce. Např. sloveso v určitém tvaru (verbum finitum) plní ve větě funkci přísudku.

- *Svišti, pišti.*
- *Jí je špatně.*
- *Jan je osel.*
- *Málo snědí a hodně spoří.*
- *Ženu holí stroj.*

Lexikální homonymie se chápe většinou jako problém slovníku. Tvarová homonymie má za následek vícero interpretací na rovině morfosyntaktické.

Víte, jaké jsou pravidelné vnitroparadigmatické (uvnitř tvaroslovného systému jednoho slovesného lexému) tvarové homonymie u sloves?

- *Přešla.*
- *Ví všechno.*
- *Nedospěj.*
- *Došly.*

Tvrzení: Slovní druh číslovek vydělujeme na základě sémantického kritéria.

- *První budou posledními a poslední budou prvními.*
- *Přejděte na druhou stranu.*
- *Jedna paní z našeho domu povídala, že ve sklepě hoří.*
- *Jde o moc.*

Slovnědruhový přechod

- Termínem slovnědruhový přechod míníme případy, kdy tvary (paradigma / subparadigma) mohou podle syntaktické funkce a významové transpozice nabývat různých slovnědruhových interpretací. Příkladem necht' jsou transpozice prostých a předložkových pádů substantiv a adjektiv do adverbii (adverbializace).
- vajíčka na měkko/naměkko

Slovnědruhový přesah

- Termínem slovnědruhový přesah označujeme případy, kdy tvar (paradigma) lze při aplikaci různě seřazených kritérií pro určení slovního druhu zařadit k více slovním druhům (např. adjektivně skloňovaná slova řazená mezi číslovky, která označují nějakou vlastnost – pozici v řadě – pořadí, viz výše první, poslední, předešlý, předchozí, následující, předposlední, druhý=odlišný/jiný, atp.

Které z kritérií uplatníme, když budeme chtít tvrdit, že

- *kuřecí* je substantivum
- *místo* je předložka
- *hlavní* je substantivum
- *se* je zájmeno zvrátané
- *kolem* je adverbium
- Uveďte užití (slovní spojení/větu), v němž má/nemá uvedené slovo příslušnou slovnědruhovou platnost a argumentujte.

Např. ***cestující***

- *Zuzana, **cestující** každý den do školy vlakem, dává přednost spojům, v nichž je wi-fi, aby si mohla po cestě na počítači udělat úkoly.*
- **Participium** má tvar **adjektiva** nicméně je ještě patrný slovesný původ (nominalizace verba, vedlejší věta je nahrazena konstrukcí s adjektivizovanou formou přechodníku: *která cestuje* → *cestující*).
- *Všichni **cestující** školáci snídali ve vlaku.*
- Nominalizace pokračuje a adjektivizované participium plní funkci shodného přívlastku (primární syntaktická funkce adjektiv).
- *Volal na **cestující**, aby vystoupili.*
- Dochází ke slovnědruhovému přechodu – **substantivizaci** adjektiva, které ztrácí aktuální participiální význam (ten, který právě *cestuje*) a pojmenovává jakoukoli **osobu**, která opakovaně používá nějaký dopravní prostředek (lexikalizovaný význam lišící se od významu jména osoby, která cestuje za účelem poznání - *cestovatel*).

Jakou slovnědruhovou platnost mají tučně vyznačená slova a jaké kritérium uplatníme při určení slovního druhu?

- Role **smírčího** není nic snadného, ale za příjemné setkání bez hádek to stojí.
- Svědkové, lékaři, novináři, **popravčí** mohli poprvé během exekuce vyjít do vlahé noci na další cigaretu.
- Takové **srnčí** nebo **kančí** je lahoda.
- Malé **smrčí** spojilo své větve, břízka ohnutá pod špičkou padlého smrku se chvěla bolestí.
- **Ančí** bude od jara roznášet pivo navlečená jako při chemickém poplachu.
- Když se **námluvčí** objevil na návsi , vybíhali zvědavci ze všech domů , aby věděli, kam jde.

Jakou slovnědruhovou platnost mají tučně vyznačená slova a jaké kritérium uplatníme při určení slovního druhu?

- Před **smírčí** návštěvou si promyslete každé slovo omluvy, abyste nenapáchali ještě více zla.
- Cestou do **popravčí** komory i v ní si odsouzenec zpívá píseň Čas hraje pro mě (Time Is On My Side) od Rolling Stones.
- Pachatel vyšetřovatelům tvrdil, že střílel na **srnčí** zvěř.
- Mají-li lýkožrouti, což je jeden z nejznámějších druhů kůrovců, rozvrátit **smrčí** obranu , musí jich být hodně.
- Hned po obědě vylezla na půdu a vyhlížela **námluvčí** škvírou mezi prkny. Konečně byli tu: starý Matouš Suchomel a ženich v bílých "pajtalónech,,," pošvihávaje si tenkou hůlčičkou.

Rozhodněte, ke kterým slovním druhům mohou patřit následující formy, a rozlište, zda jde o homonymii (popř. transpozici) slovnědruhovou, nebo o homonymii lexikální:

- KOLEM
- ŽIVO
- VESEL
- VLIVEM
- ANI
- ŽENA
- HNÁT
- HOŘE

Určete slovní druh tučně vytištěných slov:

- Oplatil jim to **desateronásobně**.
- **Že** vám není **hanba**!
- Některé naše **studující** podávají **vynikající** studijní výkony.
- **Čtvrtinu** je **zapotřebí** dokončit **už navečer**.
- **V oblasti** zasažené **dřívějším** zemětřesením došlo **následkem** sesuvu půdy k **dalšímu** neštěstí.
- **Všichni vrátní** byli **kupodivu blond**.

Které výše uvedené slovnědruhové interpretace vyvracejí následující tvrzení:

- Číslovky a adjektiva se vždy skloňují.
- Substantiva mají substantivní flexi.
- Která z tučně vytištěných slov mohou mít jinou slovnědruhovou interpretaci? Ilustrujte příkladem.

Co je na následujících slovech zajímavé z hlediska slovnědruhové interpretace?

- KOPÁM
- PELEŠ
- BOJE
- ZÁŘÍ
- VÍTE
- MOCI
- STÁT
- SVAL
- STŘEL

Co je na následujících slovech zajímavé z hlediska slovnědruhové interpretace?

- VŠÍ
- KOLIK
- NĚHO
- TOM
- TATO
- PRANIC
- KOMŽE

Co je na následujících slovech zajímavé z hlediska slovnědruhové interpretace?

- SNĚDÍ
- SPOŘÍ
- HORŠÍM
- ZEMNÍM
- VESELÍ
- ZDRAVÍ

Co je na následujících slovech zajímavé z hlediska slovnědruhové interpretace?

- OŽRALA
- PILA
- RUDLA
- PEKLA
- VILA
- BILA
- TÁHLA

Najdi substantivum,

- jehož základní tvar (lemma, nominativ singuláru) končí na ý
- jehož základní tvar (lemma, nominativ singuláru) končí na **nout**
- jehož základní tvar (lemma, nominativ singuláru) končí na **ejš**
- jehož základní tvar (lemma, nominativ singuláru) končí na **al**
- jehož základní tvar (lemma, nominativ singuláru) končí na **ší**